

Kirosana vai voimasana ja muita karkeita terminologisia pohdintoja

Minna Hjort
Käännöstieteen laitos
Helsingin yliopisto

This paper deals with the Finnish definitions for what are commonly translated as swearword in English. In Finnish, however, the term is more restricted, excluding for example terms of abuse, which are usually considered to belong to the semantic field of the English term. Modern Finnish dictionaries list two different words as synonyms for the noun in question, voimasana and kirosana. However, the predecessor of the dictionaries in contemporary use gives the first as the hypernym, including the latter and milder words with similar usage. This article suggests that this hierarchy be re-introduced, and after a set of defining questions, arrives at a more detailed definition than previously presented in Finnish dictionaries or research literature¹.

Avainsanat: kirosana, voimasana, määritelmä

1 Aluksi

Mikä on kirosana? Maallikot eivät kysymystä juuri kirosanatutkijalle esitä, sillä kirosanat ovat kaikille tuttuja ja niistä on helppo keksiä esimerkkejä. Rajanveto on kuitenkin vaikeaa – siksi lingvistien kanssa keskustellessaan kirosanatutkija saa usein vastata juuri tähän kysymykseen. (Ks. myös Ljung 1983: 230.) Onko *kirosana* sitten yhtä kuin *voimasana*? Termejä käytetään nykyään useimmiten toistensa synonyymeinä, mutta ovatko ne aina olleet sitä? Olisiko niiden erottaminen hyödyllistä? Entä onko käsitteiden sisältö sama kuin esimerkiksi englannin *swearwordin*? Tässä artikkelissa esittelen muutamia kysymyksiä, joihin alan tutkijat joutuvat ottamaan kantaa. Näitä pohtiessani hahmottelen oman näkemykseni *kirosanan* ja *voimasanan* määritelmistä.

Tutkimuskohteen tarkastelua vaikeuttaa se, että sen määrittelemisessä on eroja sekä tutkijoiden kesken että tutkimuskirjallisuuden kielten välillä. On kiinnostavaa havaita, että vaikka tutkimuskohteen arkkityyppi on löydettävissä lukuisista kielistä eri puolilta maailmaa (Montagu 2000: 55; Ljung 2006: 8), niin se, mitä käsitteen merkitysalaan kulloinkin katsotaan kuuluvan, voi erota suurestikin. Esimerkiksi suomen ja englannin välillä on merkittäviä eroja siinä, mitä yleensä pidetään kirosanana/swearwordina, vaikka näitä yleisesti käytetään toistensa vastineina (ks. jäljempänä ja Hjort tulossa).

Myöskään sanakirjantekijät eivät ole aina tulleet keskenään samaan johtopäätökseen. Lisäksi määritelmät ovat tutkimuksissa monesti löydettävissä ainoastaan rivien välistä (ks. myös Kidman 1993: 1.1) – tutkijat ovat pitäneet tarkkaa määrittelyä tarpeettomana tai ehkä halunneet tietoisesti välttää määrittelyongelmaa. Kirosanatutkimuksen keskeisiin terminologisiin ongelmiin lukeutuu myös se, että käytetyt termit on pääosin lainattu arkikielestä, joka on luonteeltaan epämääräisempää kuin tieteellinen terminologia (esim. Hirsjärvi et al. 1986: 22).

Voi olla, että yhtenäiseen määritelmään ei koskaan päästä edes kielten sisällä. Termien merkitysten vaihtelu ei toki ole tieteessä tavatonta vaan hyvin tavallista – siksi tieteellisessä kirjoittamisessa onkin ensiarvoisen tärkeää tuoda ilmi, mitä määritelmää kulloinkin sovelletaan ja miksi (esim. Hirsjärvi et al. 1986: 23).

2 Ovatko kirosana ja voimasana synonyymeja?

Tarkastelen ensin otsikon kysymystä. Tuoreimmassa elektronisista suomen kielen sanakirjoista, *Kielitoimiston sanakirjassa* (KS) (2006), sekä sen edeltäjässä, *CD-perus-sanakirjassa* (CD-PS) (1997), annetaan samat määritelmät:

kirosana ilmaisua tehostavia, karkeina pidettäviä sanoja, voimasana. *Perkele, helvetti, saakeli ym. kirosanat. Lievä, karkea kirosana.* (CD-PS 1997 ja KS 2006: s.v. *kirosana*)

voimasana kirosana. *Lievä, karkea voimasana.* (CD-PS 1997 ja KS 2006: s.v. *voimasana*)

Kirosanan määritelmässä mainitaan sanojen funktio, ”ilmaisun tehostaminen”, ja niihin liitettävä arvotus, ”karkeus”. Lisäksi esimerkeissä mainitaan muutamia tyypillisiä esimerkkejä ja määreitä. Voimasanan määritelmänä on ainoastaan ”kirosana”. Voimasanan funktiota ei mainita, ja voimakkuusastekysymys käy ilmi ainoastaan annetusta esimerkistä voimasanoihin liitettävistä määreistä: ”lievä, karkea voimasana”. Esimerkit ovat samat kuin *kirosana*-artikkelissa.

Sanat *kirosana* ja *voimasana* esiintyvät toistensa määritelmässä siten, että niiden voidaan katsoa tarkoitetun synonyymisiksi. Myös Isossa suomen kieliopissa (ISK 2004: 1625) termit mainitaan synonyymeina². Näin ei kuitenkaan ole KS:aa ja CD-PS:aa

edeltäneessä suomen kielen perusteoksessa, *Nykysuomen sanakirjassa* (NS). Siinä *voimasana* katsotaan laajemmaksi käsitteeksi, joka kattaa kirosanat ja samantyyppiset, mutta lievemmat ilmaisut:

Puheen tehosteena, tunteenpurkauksen ilmaisuun tms. tav. interjektion tavoin käytetyistä voimakkaan affektipitoisista sanoista (kirosanoista ja kirosanoja lievemmistä ilmauksista). *Jumalauta, saatana, hitto, mokoma ym. voimasanat. Karkea, räikeä, lievä voimasana. Käyttää, täräyttellä, lasketella, viljellä voimasanoja. Höystää puhettaan voimasanoilla.* (NS 1980: s.v. *voimasana*).

Uudempi määritelmä on siinä mielessä laajempi, että se puhuu ”ilmaisun” tehostamisesta ”puheen” sijaan. NS taas antaa kaksi funktiota, puheen tehostamisen ja tunteenpurkauksen ilmaisun (vrt. myös ISK: 1625). Lisäksi niitä seuraa lyhenne ”tms.”, eli määritelmä antaa ymmärtää, että funktioita on muitakin, mutta jättää käsitteen täyden käyttökentän avoimeksi. Lisäksi määritelmä puhuu ”affektipitoisista sanoista”, mikä on laajempi ja täsmällisempi termi kuin ”karkeana pidetty”. Mainitut affektisanat sisältävät määritelmän mukaan kirosanojen lisäksi myös lievemmat vastaavat ilmaukset – näitä eri sanatyyppejä ei kuitenkaan tarkenneta, vaan määritelmässä annetaan ainoastaan muutama sanaesimerkki. Affektipitoisuuden määre ”voimakas” tuntuu tosin jo annettujen esimerkkienkin valossa liioitellulta kriteeriltä.

NS:n tekemä jako tuntuu tarkoituksenmukaiselta ja voimasanan kohottaminen yläkäsitteeksi tervetulleelta, sillä mainitussa tunteenpurkauksen funktiossa käytetyt suomen kielen sanat jakautuvat selvästi eri ryhmiin. Yhtäällä ovat karkeana pidetyt sanat, joiden käyttöön liittyy tiettyjä kulttuurisia rajoitteita ja joilla siten on eräänlaista šokkipotentiaalia. Toisaalla ovat sanat, joilla tätä potentiaalia ei ole tai jotka kiertävät sitä mutta joita käytetään tunteenpurkauksille tyypillisissä interjektiorakenteissa kirosanojen tapaan.

Kirosanojen rajaaminen omaksi alakäsitteekseen on perusteltua myös siksi, että niillä on karkeuden leiman lisäksi joitakin muitakin ominaisuuksia, jotka erottavat ne muista samalla tapaa käytetyistä sanoista.

3 Mitä voimasana siis pitää sisällään?

Tyypillisin voimasana on kirosana. Kuten artikkelissa jäljempänä käy ilmi, se on määritelmäni mukaan affektinen ja dysfemistinen tabusana, joka käyttää hyväkseen denotaationsa tabua, mutta ei muutoin viittaa siihen. Määritelmä on melko staattinen, eli sellainen luokitus, joka voidaan antaa perusmuotoisille, yksin esiintyville sanoille sanakirjassa. Voimasanan määritelmässä on sen sijaan olennaisinta se funktio, jossa tarkasteltava sana esiintyy. Näin ollen kielenkäyttöä analysoitaessa voimasanaksi voi muodostua oikeastaan mikä tahansa sana, jota käytetään tässä funktiossa (tarkemmin jäljempänä).

Jos *voimasana*-käsitteen siis katsotaan NS:n mukaisesti sisältävän kirosanojen lisäksi *kirosanoja lievemmit ilmaukset*, mitä tämä pitää sisällään? Ainakin tällaisiksi voidaan lukea niin sanotut päivittelysanat ja kirosanaeufemismit.

Päivittelysanat ovat sanoja kuten *luoja* ja *herra*, jotka esiintyvät vakiintuneissa huudahdusrakenteissa. Esimerkiksi *luoja*-sana esiintyy tyypillisesti *voi*-interjektioon yhdistettynä, usein *hyvä*-määritteellä vahvistettuna: *voi hyvä luoja*. *Herra*-sana taas esiintyy usein *jumala*-sanaan yhdistettynä. Sanat voivat muodostaa sekä sanaliiton että yhdyssanan ja yhdistyä niin ikään *voi*-interjektioon, kuten esimerkiksi ilmauksissa *voi herrajumala* tai *herranjumala!* Yleisiä rakenteita ovat myös *X paratkoon* ja *X sentään*, esimerkiksi *herra paratkoon* ja *herranen aika sentään*. Päivittelyilmausten sanasto viittaa usein uskontoon kuten suomalaisten kirosanojen valtaosa, mutta se viittaa pelkästään myönteisiin myyttisiin hahmoihin.

Useimmat tavallisista kirosanoista, kuten *vittu*, *helvetti* ja *paska*, ovat kuitenkin sillä tavoin päivittelysanoja joustavampia, että ne tarjoutuvat helpommin genetiivimuotoisiksi vahvikkeiksi ja myös erilaisten ilmausten ainesosiksi sen lisäksi, että ne sopivat interjektiotyyppisiin ilmaisuihin. Niistä on muodostettu muun muassa verbejä (*vittuilla*) ja adjektiiveja (*paskamainen*, *paska*). Genetiivimuotoinen vahvike on tyypillinen kirosanan muoto ja paikka (*Mikä vitun Idols?*), mutta se ei kuitenkaan sovi päivittelysanoille (**Mikä luojan Idols?*). (Ks. myös Andersson & Hirsch 1985a: 43.)

Kirosanaeufemismit ovat puolestaan ilmaisuja, joilla imitoidaan kirosanoille tyypillistä ilmaisutapaa mutta vältetään karkeaa ilmaisua. Allanin ja Burridgen (1991: 15–17) mukaan kirosanoille muodostetaan eufemismeja eli kiertoilmaisuja muun muassa uudelleenmuotoilemalla, lyhentämällä, korvaamalla foneettisesti samankaltaisella sanalla tai korvaamalla sanalla, jolla on sama alkusointu. Allan ja Burridge kutsuvat näitä dysfemistisiksi eufemismeiksi, koska niiden tarkoite on usein dysfemistinen, vaikka niiden muoto onkin eufemistinen (ks. esim. Allan & Burridge 2006: 39)³. Eufemismiluokittelu tehdään tässä voimasanan ja voimasanakonstruktion muodostamistavan perusteella eikä niinkään käyttökontekstin, sillä eufemismin valinta ei välttämättä ole tietoisesti kiertämispyrkimyksen tulosta. Lisäksi päivittelyn käyttö saattaa olla eufemistista.

Vakiintuneita suomalaisia kirosanaeufemismeja ovat muun muassa *vee* (*voi vee*), *vattu* ja *vitsi*. Näistä jälkimmäinen on kontaminaation kautta saanut myös voimasanan roolin, koska se muistuttaa sekä sanaa *hitsi* että sanaa *vittu*. *Hitsi* puolestaan saattaa olla muunnelma *hiisi*-sanasta, josta myös *hitto* on johdettu (Häkkinen 2004: s.v. *hitto*; Kulonen 1990: 5). Se voi myös olla myöhemmin syntynyt eufemismi. Joka tapauksessa nykykäytössä se on eufemistinen, erittäin lievä voimasana, joka ei herätä kuulijassaan pahennusta.

Kirosanaeufemismi on siis tyypillisesti kirosanasta jollakin tavoin muodostettu, mutta jos tarkastellaan käytännön kielenkäyttöä sanakirjatyypisten määritelmien sijaan, se voi olla myös mikä tahansa kirosanan muotoon ja funktioon valittu sana (vaikkapa *Voi jalka!*). Tällöin voimasanan stereotyyppiseen funktioon ja muotoon eli tunnetilaa kuvaavaan, *voi*-alkuiseen interjektioilmaisuun valitaan mikä tahansa mieleen juolahtava sana. Tällainen käyttö on eufemistista ja usein humoristista. Foneettista yhteyttä tunnettuun kirosanaan ei siis välttämättä tarvitse olla.

Seuraavassa tarkastelen vielä lähemmin joitakin kirosanan ominaisuuksia.

4 Liittyykö kirosanaan aina tabu?

Tabu on KS:n mukaan jonkin ”pyhäksi, vahingolliseksi tms. katsotun tekemistä, mainitsemista tm. koskeva uskonnollinen tai uskomuksellinen kielto tai sen kohde”. (KS: s.v. *tabu*). Wardhaugh (1993: 236) puolestaan määrittelee sen seuraavasti: ”one way in which a society expresses its disapproval of certain kinds of behavior believed to be harmful to its members, either for supernatural reasons or because such behavior is held to violate a moral code”.

Andersson ja Hirsch (1985a: 5) ja Andersson ja Trudgill (1990: 53) ovat esittäneet kolme kriteeriä sille, millaista kielenkäyttöä on kiroilu (*swearing*). Heidän määritelmäänsä voidaan soveltaa myös kirosanojen määritelmään. Kriteerien mukaan kiroilu on kielenkäyttöä,

- 1) joka viittaa kulttuurinsa tabuun,
- 2) jota ei tule tulkita kirjaimellisesti,
- 3) jota voidaan käyttää voimakkaiden tunteiden ja asenteiden ilmaisuun.

Jälkimmäisessä kohdassa on syytä kiinnittää huomiota siihen, että muotoilu ”voidaan käyttää” viittaa siihen, että ilmaisuilla on potentiaalia ilmaista voimakkaita tunteita ja asenteita mutta niitä voidaan käyttää myös muutoin. Andersson ja Hirsch (esim. 1985b: 28) ja Andersson ja Trudgill (1990: 54, 71, 192) korostavatkin toisaalla, että toisin kuin maallikkokäsityksissä aina silloin tällöin esitetään, kirosanojen avulla voi ilmaista paljon muutakin kuin negatiivisia tunteita. Ne toimivat muun muassa huumorin aineksina ja joskus vain tietyn tyylin ja rekisterin merkitsijöinä.

Tabuista kirosanojen aineksina puhuvat myös useat muut kirosanatutkijat, eikä tabukriteeri vaikuta kuuluvan kirosanatutkimuksen kiistakapuloihin. Kielentutkimusta ja psykologista tutkimusta yhdistävä Jay tosin käyttää tabusana-käsitettä välillä yhtenä kiroilussa käytettyjen sanojen tyyppinä (Jay 1992: 4), mutta hänen määritelmänsä *swearword*, *curse word*, *swearing* ja *cursing* -käsitteille ovat poikkeuksellisen laajoja eivätkä lingvistiikan näkökulmasta tarkkoja, kuten hän itsekin toteaa (emt.: 1).

Tabut vaihtelevat yhteiskunnasta toiseen. Eroja on myös siinä, millä tavoin, millaisin sanoin ja millaisin seurauksin asioista puhutaan. Anderssonin ja Trudgillin (1990: 53) mukaan länsimaissa tabuja liittyy mm. seksiin, uskontoon, ruumiintoimintoihin, etnisiin ryhmiin, ruokaan, likaan ja kuolemaan. Tabusanoista syntyy usein kirosanoja, mutta kaikista tabuista ei synny tabusanoja ja kirosanoja. Länsimaiden keskinäiset erot heijastuvat kirosanoihin muun muassa siten, että uskonnollisissa kirosanoissa katolisilla mailla on sanastoa, jota protestanttisten maiden kirouksista ei löydy (emt.).

Suomessa kirosanat kumpuavat tabuista, jotka liittyvät etupäässä uskomusmaailmaan, seksuaalisuuteen ja ruumiiseen sekä eritteisiin. Uskomusmaailman sanaston käyttäminen on ollut tabu taikauskon vuoksi: tiettyjen sanojen lausumisella on uskottu ehkä olevan todellisia seurauksia, niiden on esimerkiksi pelätty lietsovan pahoja voimia tai loukkaavan jumalhahmoja, joilla on voimaa kostaa. Tämän tyyppin kirosanoja on suomessa kaikkein eniten, ja sanat ovat usein hyvin vanhoja. Kulonen (1990: 2–6) toteaaakin, että monet suomen kristinuskoon yhdistetyt voimasanat on itse asiassa lainattu uskonnon käyttöön vanhemmasta, kristinuskoa edeltävästä sanastosta. Tällainen on esimerkiksi *perkele*, jota on Kulosen (1990: 4) mukaan todennäköisesti käytetty jo varhain nimenomaan voimasananana.

Nykyään uskontoon liittyvät tabut ovat muuttaneet muotoaan: taikauskoon perustuvat tabut ovat kuluneet, ja tänä päivänä kiusallista voi pikemminkin olla uskonnollisuudesta puhuminen (Varis 1998: 159–160). Seksuaalisuuteen ja eritteisiin liittyvät tabut vaikuttavat nykyään olevan voimakkaampia kuin uskontoon liittyvät. Lisäksi kirosanoista on itsessään tullut tabuja, jopa voimakkaampia kuin niiden denotaatioihin liittyvät tabut. Tämä pätee etenkin uskonnolliseen sanastoon (ks. Teleman 1987: 20; Allan & Burrige 1991: 23, 28).

Kuten edellä jo kävi ilmi, tabuasema ei siis tarkoita sitä, että asiasta ei lainkaan puhuttaisi. Kuten Andersson ja Trudgill (1990: 55, 57) huomauttavat, tabuista puhuminen ei ole välttämättä kokonaan kiellettyä, vaan sitä ainoastaan rajoittavat tietoiset tai tiedostamattomat sosiaalisesta ympäristöstä opitut säännöt. Schröder (2006) huomauttaa, että tietyt tabut ovat heikompia tai ei-absoluuttisia puheessa, mutta kuvissa tabu voi

olla jopa absoluuttinen. Esimerkkinä hän mainitsee ruumiineritteet. Ruumiineritteiden kuvaaminen tai näyttäminen onkin joskus ylittänyt uutiskynnyksen ja aiheuttanut kohun – mikä Schröderin mukaan on selvä merkki siitä, että puhutaan tabusta. Hyvä esimerkki on vaikkapa taannoinen kohuttu Kiasman ARS95-näyttely, jossa eräässä taideteoksessa oli tehosekoitin, jossa oli taiteilijan virtsaa, verta ja spermaa. Toinen esimerkki on Jumalan teatterin esitys vuonna 1987, jossa katsojien päälle heitettiin ulostetta ja virtsaa.

Kirosanojen käytössä ilmaisuvoima perustuu siis tabun rikkomiseen. Voimaa ilmaukselle antaa sekä se, että sanan kielenulkoiseen referenttiin liittyy tai on liittynyt tabu, että se, että karkeiden sanojen käyttö on itsessäänkin muuttunut tabuksi. Kirosanojen paradoksi on, että sanoihin liittyvät kiellot ja rajoitteet tekevät niistä varsin suosittuja sen sijaan, että sanoja kokonaan vältettäisiin.

5 Onko kirjaimellisessa merkityksessä käytetty sana kirosana?

Kun puhutaan ulosteesta ja käytetään sanaa *paska* (tai *shit*), onko sana kirosana? Edellä mainittujen Anderssonin ja Hirschin (1985a: 5) ja Anderssonin ja Trudgillin (1990: 53) kriteerien mukaan ei. Samoin Ljung (2006: 36) katsoo ei-kirjaimellisen tulkinnan kirosanojen (*svärord*) kriteeriksi. Tutkimuskirjallisuudessa asiasta on kuitenkin eriäviä näkemyksiä kielten sisälläkin, eli pelkästään kieltenvälinen ongelma ei suinkaan ole. Esimerkiksi englanninkieliset tutkijat Hughes (1998) ja Jay (1992, 1999) viittaavat termeillä *to swear*, *to curse*, *swearword* ja *curse word* kaikenlaiseen karkeaksi tai muutoin loukkaavaksi luokiteltavaan sanastoon ja sen käyttöön. Tämä vaikuttaisi olevan myös esimerkiksi Kidmanin (1993) kanta. Näkisin, että suomessa yleensä erotetaan ja on myös tarpeellista erottaa kirjaimellinen ja muu kuin kirjaimellinen merkitys sekä kiroilu ja muu ”karkea” tai ”alatyylinen” kielenkäyttö.

Kirosanojen voima perustuu sanan denotaatioon eli kirjaimelliseen merkitykseen, mutta niiden merkitys ei määräydy sen perusteella. Yleensä denotaatio on näkymätön, mutta joskus sen merkitystä käytetään hyväksi esimerkiksi kiroilufraaseissa (*hevon vittu*) (ks. myös Kidman 1993: 1.3). Toisilta kirjaimellinen merkitys on jo kokonaan haalistunut ja poistunut käytöstä (*hitto*), toisilla kirjaimellinen merkitys on edelleen käytössä, mutta se

on yleensä harvinaisempi kuin kirosanamerkitys (*vittu*). Sanan taustalla saattaa myös olla jonkin verran erimuotoinen sana, joka voimasanaksi muodostuttuaan on saanut erilaisia muunnelmia (*perhana*, ks. Kulonen 1990: 4). Kirosana saattaa myös olla tiivistymä, jolloin denotaatio ei ole identtinen: esimerkiksi *jumalauta*-sanan taustalla lienee ilmaus *jumala auta* (ks. myös Hughes 1998: 5: ”minced oaths”).

Jos palaamme *paska*-esimerkkiin, niin se voitaisiin siis luokitella affektiseksi tabusanaksi. Sen merkitys jakautuisi ensinnäkin kirjaimelliseen ja muuhun kuin kirjaimelliseen merkitykseen. Kirjaimellisessa, alkuperäisessä merkityksessään sana tarkoittaa ’ulostetta’. Tämä on kiinteä merkitys, joka sanalle voidaan antaa sanakirjassa. Perusmuotoisena sanalla on myös toinen vakiintunut kiinteä merkitys, joka ei ole kirjaimellinen: *paska* merkityksessä ’huono’ (OS s.v. *paska*). Lisäksi *paska*-sanasta on muodostettu erilaisia kiinteämerkityksisiä lauseenjäseniä ja fraaseja. Vakiintuneita ovat esimerkiksi adjektiivi *paskamainen* (’halpamainen’, ’kurja’ jne., ks. KS ja OS s.v. *paskamainen*) ja idiomi *olla paskana* (’olla rikki’ [OS s.v. *paskana*] tai ’olla ahdistunut jstk’).

Näiden merkitysten lisäksi sanalle *paska* voidaan antaa luokitus ”kirosana”. Kirosanalle on ominaista se, että sen merkitystä ei voi kertoa kotekstia ja kontekstia tuntematta (osittain päinvastaista mieltä on tosin Kidman 1993: 1.5.2), eli sen merkitys ei ole kiinteä. Tyypillisesti se kertoo tunnereaktiosta tai tuo muutoin lausumaan affektisen sävyn (ISK: 1625). Tarkempi merkitys voidaan tulkita kuitenkin vasta, kun tunnetaan käyttötilanne ja -ympäristö. Sen semanttinen käyttöala on siis laaja, ja sen kaikkia mahdollisia merkityksiä ja funktioita lienee mahdotonta luetella sanakirja-artikkelissa tai edes laajemmassa tutkimuksessa.

Kaikkien suomen tähän sanaryhmään kuuluvien sanojen käyttötapa ja morfosyktaktinen variaatio ei ole niin laaja kuin *paskan* tai esimerkiksi *vitun*. Pääsääntöisesti ne kuitenkin mukautuvat kahteen muotoon: interjektioksi (tyypillisesti *voi*-interjektion edeltäminä) sekä genetiivimuotoisiksi vahvikkeiksi (jälkimmäisen tyypeistä ks. tarkemmin ISK: 1626–1627). Joitakin poikkeuksia, kuten *jumalauta*, tosin on, joista ei yleensä käytetä

genetiivimuotoista vahviketta (ks. ISK: 1625). Joitakin Internet-lähteitä kuitenkin on, joissa tätäkin muotoa esimerkiksi *jumalauta*-sanasta näkee.

Mainitulla kahdella tavalla käytettynä karkeaksi tai herjaavaksi koetut sanat tunnustetaan laajalti kirosanoiksi ja niiden käyttö kiroiluksi. Tavat eroavat muusta käytöstä sekä merkityksen ko(n)tekstiriippuvuudessa että tietyiltä syntaktisilta ominaisuuksiltaan. Niiden erottaminen omaksi ryhmäkseen voisi täten olla hyödyllistä. Esitänkin, että sanojen esiintymien pragmaattisessa tulkinnassa termit *kirosana* ja *kiroilu* varataan näille kahdelle tyypille, eli interjektionomaisille ja intensifioiville ilmaisuille.

Tästä voitaisiin kuitenkin erottaa eräs poikkeustapaus: metalingvistinen kiroilu. Siinä kirosanoja käytetään kuten tässä artikkelissa: kielenkäyttöä koskevassa diskurssissa, ilman affektia. Metalingvistiset kirosanat jäävät laajalti huomiotta tutkimuskirjallisuudessa, mutta McEnery (2006: 33) on maininnut ne.

Eräs syntaktinen erottava piirre on se, että kirosanat tai niistä muodostetut kiinteät fraasit ovat sellaisia lauseen osia, jotka voi yleensä poistaa lauseesta ilman, että jäljelle jää vajaa lause. Tämä koskee edellä olevan mukaisesti siis nimenomaan interjektioilmauksessa tai vahvikkeena käytettyjä ilmaisuja. Niiden poistaminen jättää jäljelle joko Ø:n tai 1:n eli ei mitään tai täyden lauseen. Näin käy esimerkiksi seuraavissa tapauksissa: *voi helvetti mikä sää!, voi vittu! tämä vitun auto ei lähde liikkeelle*. Merkitys toki yleensä muuttuu, vaikka lause säilyykin ehjänä. Sen sijaan kiinteämerkityksisemmät ilmaisut hajottavat lauseen tyypillisesti poistuessaan: *elämä on pelkkää paskaa! älä vittuile mulle! en tajua paskan vertaa*.

Puhekielisessä ilmaisussa erikoistapaus on kieltoverbitön kieltokonstruktio (ks. Kotilainen 2007), jossa kieltoverbittömän kieltokonstruktion (*mä mitään luule*) eteen tulee kirosana. Rakenne on tyypillinen kirosanan käyttötapa (emt.). Konstruktiossa kirosanan voi poistaa rakenteesta rikkomatta sitä, mutta toisaalta tässä paikassa merkityksen tulkinta on aina sama: se toimii kieltosananä.

6 Ovatko haukkumasanat kirosanoja?

Jos merkityksen ko(n)tekstiriippuvuuden kriteeri hyväksytään, jäävät myös haukkumasanat määritelmän ulkopuolelle. Ilmaukset kuten *paskapää* olisivat siis ainoastaan kirosanojen pohjalta muodostettuja, mutta eivät varsinaisesti kirosanoja. Englannissa haukkumasanat katsotaan kuitenkin yleisemmin osaksi käsitettä *swearword* ja niiden käyttö luetaan käsitteen *swearing* piiriin. Jopa sellaiset kuin *idiot* ja *nigger* luetaan usein näiden alle. Suomessa sen sijaan näiden käännöksiä *idiootti* ja *neekeri* tuskin koskaan katsotaan kirosanoiksi. Niiden merkitys on selvästi kiinteämpi, eikä niillä myöskään ole samalla tavoin erotettavissa kirjaimellista merkitystä ja siitä riippumatonta kirosana-merkitystä. Ero voidaan tehdä myös siinä, onko sana tai sen käyttö suunnattu suoraan vastaanottajalle vai onko sen tärkein funktio puhujalähtöinen.

7 Koontia ja joitakin rajanvedon ongelmakysymyksiä

Voimasana hahmottuu siis sanaksi, jonka merkitys riippuu täysin kontekstista, jota voidaan potentiaalisesti käyttää tunnepurkauksiin ja jota ei tule tulkita kirjaimellisesti. Sen alalajeihin kuuluvat kirosana, päivittelysana ja kirosanaeufemismi. Kirosanalla on ominaisuuksia, joita muilla voimasanoilla ei ole. Se esimerkiksi on käyttötavoiltaan joustavampi, tosin sanojen mukautumiskyvyissä on eroja. Kirosanat erottaa muista myös tabuista syntyvä šokkipotentiaali. Siitä johtuu usein karkeuden leima, mutta karkeusaste erottavana tekijänä on kuitenkin ongelmallinen, koska siinä ajaudutaan mielipidekysymysten pariin. Jonkinlaisesta arvioidusta (tai mitatusta) keskiarvönäkemyksestä voidaan puhua (ks. Allan & Burrige 2006: 33–34), mutta kriteerinä se ei ole täysin tyydyttävä. Hankalaksi tapaukseksi välimaastoon jäävät sellaiset tapaukset, jotka käyttäytyvät kuten tunnetut, voimakkaat kirosanat mutta jotka ovat erittäin lieviä tai muuttuneet sellaisiksi. Rajat ovat siis jossain määrin epätarkat. Tämä lienee tosiseikka, joka tutkijan on hyväksyttävä: absoluuttista kirosanan määritelmää, jonka pohjalta jokaisen yksittäisen sanan kirosanuutta voi arvioida tilanteessa kuin tilanteessa, saattaa siis olla mahdotonta antaa.

Viitteet

- ¹ English translation of the full article available from the author upon request.
- ² Sen sijaan Sivula (1995) puhuu ”kirosanoista ja voimasanoista”, kuitenkin tarkemmin määrittelemättä niitä.
- ³ Dysfemismi on esim. Allanin ja Burridden (2006: 31) mukaan karkeasti ottaen eufemismin vastakohtia, eli neutraalin ilmaisen sellaisia vastineita, jotka ovat usein tabuja ja joiden konnotaatiot ovat loukkaavia.

Lähteet

- Allan, K. & K. Burrige (1991). *Euphemism & Dysphemism. Language used as Shield and Weapon*. Oxford: Oxford University Press.
- Allan, K. & K. Burrige (2006). *Forbidden Words. Taboo and the Censoring of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Andersson, L.-G. & R. Hirsch (1985a). *A Project on Swearing: A Comparison between American English and Swedish. Swearing. Report No 1*. Göteborg: University of Göteborg.
- Andersson, L.-G. & R. Hirsch (1985b). *Perspectives on Swearing. Swearing. Report No 2*. Göteborg: University of Göteborg.
- Andersson, L.-G. & P. Trudgill (1990). *Bad Language*. Oxford, UK: Basil Blackwell Ltd.
- CD-PS = *CD-Perussanakirja* (1997). Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 94. Toim. R. Haarala, M. Lehtinen, R. Eronen, E.-R. Grönros, M. Haapanen, E. Nikunen, I. Nissinen & T. Rahikainen. Suunnittelu ja toteutus: Lingsoft Oy. Helsinki: Oy Edita Ab.
- Hirsjärvi S., P. Liikanen, P. Remes & P. Sajavaara (1986). *Tutkimus ja sen raportointi*. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Hjort, M. (tulossa). The Terminological Challenge of Studying Swearwords. In: *Dialect in Multimedia and Translation. Cultural diversity as a tool and directive for dialect researchers and translators* (työnimi). Toim. I. Helin. St. Jerome Publishing.
- Hughes, G. (1998) [1991]. *Swearing. A Social History of Foul Language, Oaths and Profanity in English*. London: Penguin.
- Häkkinen, K. (2004). *Nykysuomen etymologinen sanakirja*. Porvoo: WSOY.
- ISK = *Iso suomen kielioppi* (2004). Hakulinen, A. & M. Vilkuna, R. Korhonen, V. Koivisto, T. R. Heinonen, I. Alho. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Jay, T. (1992). *Cursing in America. A Psycholinguistic study of dirty language in the courts, in the movies, in the schoolyards and on the streets*. Philadelphia/Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Jay, T. (1999). *Why We Curse. A Neuro-Psycho-Social Theory of Speech*. Philadelphia/Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Kidman, A. (1993). How To Do Things with Four-Letter Words: A Study of the Semantics of Swearing in Australia. Unpublished BA Thesis, University of New England.
- KS = *Kielitoimiston sanakirja* (2006). Toim. E.-R. Grönros (päätoim.), M. Haapanen, T.R. Heinonen, L. Joki, L. Nuutinen, M. Vilkamaa-Viitala. Osat A-K & S-Ö. Perustuu sähköiseen Kielitoimiston sanakirjaan (2004). Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- Kotilainen, L. (2007). *Kiellon lumo. Kieltoverbitön kieltokonstruktio ja sen kiteytyminen*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kulonen, U.-M. (1990). Miten suomalaiset kiroilivat ennen kristinuskoo? *Kielikello* 1, 3–6.
- Ljung, M. (1983). Fuck you shithead! Om översättningen av amerikanska svordomar till svenska. Teoksessa: *Från språk till språk, 277–295*. Toim. G. Engwall & R. af Geijerstam. Lund: Studentlitteratur.
- Ljung, M. (2006). *Svordomsboken. Om svärande och svordomar på svenska, engelska och 23 andra språk*. Uddevalla: Norstedts Akademiska Förlag.
- McEnery, T. (2006). *Swearing in English. Bad language, purity and power from 1586 to the present*. Routledge Advances in Corpus Linguistics. London: Routledge.
- Montagu, A. (2000) [1967]. *The Anatomy of Swearing*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Kirosana vai voimasana ja muita karkeitä terminologisia pohdintoja

- NS = *Nykysuomen sanakirja* (1980). 7. painos. Lyhentämätön kansanpainos. Osat V ja VI. S-Ö. Toim. M. Sademäki. Porvoo: WSOY.
- NS = *Nykysuomen sanakirja* (1980). 9. painos. Lyhentämätön kansanpainos. Osat I ja II. A-K. Toim. M. Sademäki. Porvoo: WSOY.
- OS = *Oikeeta suomee. Suomen puhekielen sanakirja* (2006). Toim. V. Jarva ja T. Nurmi. Jyväskylä: Gummerus.
- Schröder, H. (2006). Esitelmä Kouvolan Langnet-seminaarissa 30.3.2006.
- Sivula, J. (1995). Korpus ja kirosana. Teoksessa: *Murteiden matkassa. Juhlakirja Alpo Räisäsen 60-vuotispäiväksi*, 239–248. *Studia Carelica Humanistica*. Toim. M. Palander. Joensuu: Joensuun yliopiston humanistinen tiedekunta.
- Teleman, U. (1987). De svenska svordomarna och deras grammatik. *Nysvenska studier. Tidskrift för svensk stil- och språkforskning* 67, 15–87. Toim. L. Elmevik & M. Thelander. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Varis, M. (1998). *Sumea kieli. Kiertoilmauksen muoto ja intention nykysuomessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 717. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Wardhaugh, R. (1993). *An introduction to sociolinguistics*. 2. painos. Oxford UK: Blackwell.